

Ewa Kula

ORCID 0000-0002-9529-2143
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
w Kielcach

Utworzenie gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” w Radomiu w 1917 roku

The Establishment of the Friends of Knowledge Society Gymnasium in Radom in 1917

The Jewish Gymnasium of the Friends of Knowledge Society in Radom operated between 1917 and 1939. The gymnasium for males was established in 1917, and the one for females a year later. The financial and scientific care over both schools was provided by the Friends of Knowledge Jewish School Society in Radom, which brought together wealthy assimilated Jews. The president of the Society was Dr. Mojżesz Kelerwurm, the vice-president was Hilary Frenkiel, and the treasurer was Aleksander Borenstein. The gymnasiums had the rights of state schools, which they lost in 1923 due to declining level of education. From September 6, 1927, the school operated as a Coeducational Gymnasium of the Friends of Knowledge Society. Its education adhered to the humanistic approach and lasted eight years. It received partial rights as a state school in 1928, and full rights in 1939. As a result of the education reform in Poland in 1932, since September 1933, at the request of the Society, a six-year private primary school was opened along the gymnasium.

Keywords: the Friends of Knowledge Society, Radom, Gymnasium, Mojżesz Kelerwurm.

Słowa kluczowe: Towarzystwo „Przyjaciół Wiedzy, Radom, Gimnazjum, Mojżesz Kelerwurm.

Wybuch I wojny światowej i działania zbrojne na froncie rosyjsko-niemieckim oraz austriackim spowodowały ogromne straty materialne w południowej części Królestwa Polskiego, znajdującej się pod okupacją austro-węgierską. Przedłużające się działania wojenne zmusiły Austro-Węgry do stworzenia własnego aparatu administracyjnego, który realizowałby zadania wojskowe, gospo-

darcze i polityczne. We wrześniu 1915 r. struktury administracji ogólnej, jak też specjalnej, w tym również zarząd Warszawskiego Okręgu Naukowego, dyrekcje naukowe i rządowe placówki oświatowe wszystkich szczebli były ewakuowane do różnych miast europejskiej części Rosji¹. Administracja zaborcy rosyjskiego została więc zastąpiona aparatem zarządu okupacyjnego. Siedzibą nowej władzy okupacyjnej były początkowo Kielce, a od 1 października 1915 r. Lublin. Na obszarze Generalnego Gubernatorstwa działało wówczas 27 komend powiatowych, wśród nich komenda w Radomiu.

Na przełomie lat 1915 i 1916 szkolnictwo stopniowo przejmowane było od Rosjan przez przedstawicieli austriackich władz szkolnych, a nadzór polityczny nad nim obejmowały władze wojskowe. Szkoły publiczne były dostępne dla wszystkich mieszkańców, bez względu na obywatelstwo czy religię, a językiem wykładowym był język polski. Kościoły i związki wyznaniowe miały możliwość zakładania szkół wyznaniowych, zezwalano także na zakładanie szkół prywatnych². W grudniu 1916 r. powstała Tymczasowa Rada Stanu, pierwsza polska instytucja o charakterze państwowym. W połowie 1917 r., w wyniku zmiany polityki austriackiej, naczelne władze lubelskie stopniowo ulegały spolonizowaniu, co przyczyniło się do wzmocnienia polskości szkolnictwa³. Polscy inspektorzy szkolni przejęli władzę oraz dokumentację od swoich austriackich odpowiedników w ostatnich dniach października i pierwszych dniach listopada 1917 r.⁴

Gimnazjum żydowskie Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” w Radomiu działało w latach 1917–1939. O szkole tej pisał na łamach „Kwartalnika Turystyczno-Krajoznawczego „«Radomir»” Stanisław Zieliński⁵, a dwadzieścia lat później ukazał się artykuł autorstwa Iwony Grześkiewicz zatytułowany *Krótką historią Gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” w Radomiu 1917–1939*⁶. Gimnazjum męskie powstało w 1917 r., a żeńskie rok później. Opiekę materialną oraz naukową nad tymi szkołami sprawowało Towarzystwo Żydowskich Szkół „Przyjaciół Wiedzy” w Radomiu, zrzeszające zamożnych, zasymilowanych Żydów. Prezesem Towarzystwa był dr Mojżesz Kelerwurm, wiceprezesem Hilary Frenkiel, a skarbnikiem Aleksander Borenstein. Gimnazja posiadały upraw-

¹ K. Latawiec, *Ewakuacja cywilnej administracji ogólnej szczebla powiatowego z guberni lubelskiej latem 1915 roku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2004, t. 1, s. 157–170.

² J. Lewandowski, *Królestwo Polskie pod okupacją austriacką 1914–1918*, Warszawa 1980, s. 33.

³ A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000, s. 581–582; K. Konarski, *Dzieje szkolnictwa w b. Królestwie Kongresowym 1915–1918*, Kraków 1923, s. 13.

⁴ J. Lewandowski, *op. cit.*, s. 109.

⁵ S. Zieliński, *Gimnazjum Towarzystwa Przyjaciół Wiedzy w Radomiu (1917–1939)*, „Kwartalnik Turystyczno-Krajoznawczy «Radomir»” 1987, nr 5(11) (numer specjalny), s. 33–44.

⁶ I. Grześkiewicz, *Krótką historią Gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” w Radomiu 1917–1939*, [w] *Spółność żydowska Radomia w I połowie XX wieku. Kultura-Zagłada-Rozproszenie*, red. Z. Wiczorek, Radom 2008, s. 13–22.

nienia szkół państwowych, utracone w 1923 r. na skutek obniżenia poziomu nauczania. Od 6 września 1927 r. szkoła działała jako ośmioklasowe Gimnazjum Koedukacyjne Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” typu humanistycznego i w 1928 r. otrzymała niepełne, a w 1939 r. pełne prawa szkoły państwowej. W wyniku tzw. reformy jędrzejewiczowskiej z 1932 r., od września 1933 r., na wniosek Towarzystwa, rozpoczęła przy gimnazjum działalność sześcioklasowa prywatna szkoła powszechna⁷.

O początkach szkoły wiadomo było dotychczas, że powstała dzięki inicjatywie Józefa Temersona, członka Rady Miejskiej w Radomiu i kierownika radomskiego oddziału Banku Handlowego w Łodzi⁸. Zachowane w Archiwum Państwowym w Kielcach akta C. i K. Komendy Powiatowej w Radomiu umożliwiły odtworzenie okoliczności utworzenia tego gimnazjum.

W maju 1917 r. Józef Temerson skierował wniosek do Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie w sprawie zezwolenia na utworzenie w Radomiu ośmioklasowego żydowskiego gimnazjum realnego z językiem łacińskim, oddzielnie dla chłopców i dla dziewcząt, a także o zgodę na kierowanie tymi szkołami. Wniosek dotyczył otwarcia w r. szk. 1917/1918 czterech klas z zaznaczeniem, że w kolejnych latach będą uruchamiane klasy wyższe. Uzasadniając wniosek, Temerson poinformował, że szkoły polskie nie są w stanie przyjąć rosnącej z roku na rok liczby młodzieży wyznania mojżeszowego. Ponadto problemem dla uczniów tego wyznania było święcenie soboty, bowiem w szkołach polskich lekcje odbywały się od poniedziałku do soboty włącznie. J. Temerson przytoczył we wniosku opinię osób kierujących szkołami polskimi, które za konieczne uważały liczenie się z potrzebami religijnymi uczniów wyznania mojżeszowego. Podkreślił także pewne braki w przygotowaniu dzieci do słuchania wykładów w języku polskim w związku z niedostateczną niekiedy znajomością tego języka wśród uczniów⁹.

Wspomniany wniosek zawierał także krótki opis nieznanych dotychczas kwalifikacji Temersona. Podał on tam informację, że ukończył rządową szkołę realną we Włocławku, a następnie Wyższą Szkołę Handlową im. Leopolda Kronenberga w Warszawie, „prowadzoną wówczas już w duchu na wskroś polskim”¹⁰. W la-

⁷ S. Zieliński, *op. cit.*, s. 35–36; I. Grześkiewicz, *op. cit.*, s. 15.

⁸ Stanisław Zieliński zaznaczył: „O warunkach powstawania szkół i ich funkcjonowaniu w pierwszych latach istnienia nie mamy żadnych wiadomości”. S. Zieliński, *op. cit.*, s. 33.

⁹ Archiwum Państwowe w Kielcach [APK], zesp. 443, C. i K. Komenda Powiatowa w Radomiu 1915–1918, sygn. 247, *Sprawy dotyczące remontów budynków szkolnych, podania nauczycieli o pracę, otwarcie gimnazjum męskiego w Radomiu, rozkłady godzin w poszczególnych szkołach*, k. nlb.

¹⁰ Możliwe, że J. Temerson podał współczesną mu nazwę szkoły. W latach 1875–1900 działała w Warszawie Szkoła Handlowa Leopolda Kronenberga. Po jej zawieszeniu dopiero od 1906 r. funkcjonowały w Warszawie Prywatne Kursy Handlowe Męskie Augusta Zielińskiego, których nazwę zmieniono w 1908 r. na Wyższe Kursy Handlowe Augusta Zielińskiego. W 1916 r. nazwę szkoły

tach 1907–1910 wykładał w szkole polskiej Józefy Waręskiej, a od 1910 r. uczył w ośmioklasowej szkole handlowej żeńskiej w Radomiu¹¹. Ponadto od 1906 r. prowadził w Radomiu, za zgodą Ministerstwa, kursy buchalteryjne w języku polskim, zatwierdzone później także przez c. i k. Komendę Obwodową w Radomiu 7 lutego 1916 r. J. Temerson dołączył do wniosku między innymi kopie świadectw ukończenia szkół oraz pozwolenie Ministerstwa na otwarcie kursów buchalteryjnych, dokumenty te jednak nie zachowały się¹².

Wkrótce wniosek Temersona zaopiniował wiceprezydent Radomia, Zygmunt Hübner¹³. W piśmie do c. i k. Komendy Powiatowej w Radomiu z 4 czerwca 1917 r. zakomunikował, że magistrat nie znalazł przeszkód, które uniemożliwiłyby wydanie J. Temersonowi pozwolenia na założenie w Radomiu ośmioklasowego gimnazjum realnego dla chłopców i dziewcząt wyznania mojżeszowego¹⁴.

Pierwotnie Generalne Gubernatorstwo Wojskowe zawiadomiło Temersona 5 lipca 1917 r., że nie może być wydana koncesja na założenie przez niego gimnazjum prywatnego, ponieważ nie ma on do tego niezbędnych kwalifikacji. Niebawem jednak wniosek o utworzenie szkoły został zaakceptowany i zgoda na założenie szkoły wydana przez Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Polsce, Krajowy Komisarjat Cywilny, jeszcze w tym samym miesiącu. W piśmie z 31 lipca 1917 r. wymienione były warunki, jakie należało w tym celu spełnić. Należało do nich między innymi stopniowe otwieranie klas wyższych od r. szk. 1918/1919. Zastrzeżono dalej, że lokal, w którym umieszczona będzie szkoła, powinien być odpowiedni oraz że przed otwarciem szkoły powinna być przedłożona do zatwierdzenia lista personelu nauczycielskiego.

Komisariat Cywilny pismem z 3 września 1917 r. zawiadomił Temersona o zatwierdzeniu składu grona nauczycielskiego czteroklasowej szkoły w r. szk. 1917/1918. Byli to: Andrzej Suskiewicz, Józef Kwiatkowski, Edwarda Mel-

zmieniono na Wyższą Szkołę Handlową. Zob. J. Macieja, S. Wrzosek, *Szkoła Główna Planowania i Statystyki w Warszawie*, [w] *Dzieje Mokotowa*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1972, s. 421.

¹¹ W latach 1902–1911 Józefa Julia Waręska prowadziła w Radomiu założoną przez siebie prywatną czteroklasową szkołę żeńską. W 1911 r. szkoła została przejęta przez Towarzystwo Niesienia Pomocy Uczącym się i uzyskała nazwę: siedmioklasowa Szkoła Handlowa Żeńska w Radomiu. Od r. szk. 1915/1916 szkołę przemianowano na ośmioklasową Szkołę Handlową Żeńską. Obecnie jest to II Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej w Radomiu. https://pl.wikipedia.org/wiki/II_Liceum_Og%C3%B3lnokszta%C5%82c%C4%85ce_im._Marii_Konopnickiej_w_Radomiu [12.01.2021].

¹² APK, zesp. 443, C. i K. Komenda Powiatowa w Radomiu 1915–1918, sygn. 247, k. nlb.

¹³ Zygmunt Hübner (1879–1966), prawnik, polityk. Urodził się w Opocznie, studia ukończył na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Odessie w 1907 r. Wiceprezydentem Radomia został w 1916 r. W 1924 r. był przez osiem miesięcy ministrem spraw wewnętrznych, a od 1927 r. pracował jako notariusz. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Zygmunt_H%C3%BCbner_\(polityk\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Zygmunt_H%C3%BCbner_(polityk)) [14.01.2021].

¹⁴ APK, zesp. 443, sygn. 247, k. nlb.

chiorówna, Józef Temerson, Henryk Cederbaum, Tobiasz Rutman¹⁵, Bina Goldberżanka, Waclaw Karwowski, Szulem Diament, Melich Rosenstein.

Wyjaśniono też, że nauczyciele nieposiadający wykształcenia uniwersyteckiego mogą wykładać tylko w klasach przygotowawczych i najniższych. Wyjątkiem były dwie ostatnie osoby wymienione w piśmie, a więc S. Diament i M. Rosenstein, którym zezwolono nauczać do chwili zatrudnienia nauczycieli religii mojżeszowej, posiadających wykształcenie akademickie. Jednocześnie kierownictwo zakładu powierzono tymczasowo Andrzejowi Suskiewiczowi, którego kwalifikacje najwidoczniej były do tego wystarczające¹⁶.

Według aktualnego stanu badań znane są dane osobowe tylko trzech zaproponowanych do zatrudnienia osób. W gimnazjum radomskim uczyła pochodząca z Radomia Estera Edwarda Melchior, która ukończyła studia na uniwersytecie w Berlinie. Pracę pedagogiczną rozpoczęła w gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” w Radomiu, a następnie uczyła w żydowskich gimnazjach w Warszawie, między innymi Magnusa Kryńskiego, Rebeki Perły-Łubińskiej i innych¹⁷.

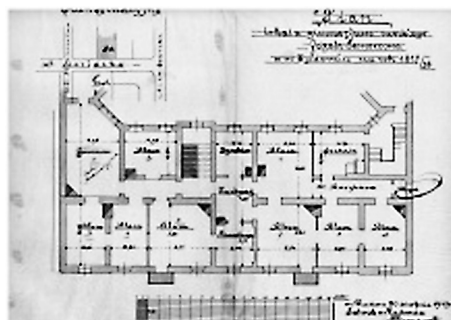
Kolejnym nauczycielem, który miał podjąć pracę w gimnazjum Towarzystwa „Przyjaciół Wiedzy” był Waclaw Karwowski. Był on absolwentem Seminarium Nauczycielskiego w Ursynowie. Po ukończeniu seminarium w 1910 r. pracował w szkole prywatnej w Radomiu do 1915 r. Od listopada 1915 r. do końca czerwca 1916 r. prowadził wspólnie z żoną prywatną szkołę trzyklasową, a od kwietnia 1916 r. uczył w szkole powszechnej im. T. Kościuszki w Radomiu. Równolegle był zatrudniony do 1919 r. w seminarium nauczycielskim na stanowisku zastępcy inspektora¹⁸. Jednak w aktach osobowych tego nauczyciela nie ma wzmianki o jego pracy we wspomnianym gimnazjum.

¹⁵ Tobiasz Rutman, ur. 18 grudnia 1884 r. w Radomiu, syn Szmula i Pessy. <https://www.geni.com/people/Tobias-Rutman/6000000013611547110> [28.01.2021]

¹⁶ APK, zesp. 443, sygn. 247, k. nlb.

¹⁷ W czasie okupacji hitlerowskiej Estera Edwarda Cukier (z d. Melchior) pracowała w Arbeitsamcie w Warszawie. Przeżyła likwidację getta. Po wojnie mieszkała w Bytomiu. *Estera Edwarda Cukier z d. Melchior [1894–1955]*, Centrum Badań nad Zagładą Żydów, <https://new.getto.pl/en/People/C/Cukier-Estera-Edwarda-Melchior> [21.02.2021]; S. Zieliński, *op. cit.*, s. 43.

¹⁸ Waclaw Karwowski (1888–1974), w 1919 r. został wybrany wiceprezydentem Radomia, lecz po pięciu miesiącach zrezygnował z tej funkcji. Od 1918 r. do 1934 r. uczył w siedmioklasowej szkole powszechnej im. T. Kościuszki w Radomiu, następnie do 1936 r. w szkole powszechnej im. Józefa Montwiłła-Mireckiego w Radomiu i do 1941 r. w szkole powszechnej nr 13 w Radomiu. W 1926 r. złożył egzamin jako ekstern Państwowego Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Warszawie w grupie przedmiotów przyrodniczo-geograficznych. W latach 1945–1950 pracował w publicznej szkole podstawowej nr 8 w Radomiu na stanowisku p.o. kierownika. Emeryturę otrzymał w 1950 r. Archiwum Państwowe w Radomiu [APR], zesp. 58, Inspektorat Szkolny w Radomiu, sygn. os-243, *Karwowski Waclaw [1921–1950], passim*.

1. Plan lokalu gimnazjum męskiego Józefa Temersona w m. Radomiu na rok 1917/1918.

Źródło: APK, zesp. 443, sygn. 247.

W biogramie zamieszczonym w *Polskim słowniku biograficznym* nie ma też informacji o zatrudnieniu w gimnazjum radomskim Henryka Cederbauma. Był on znanym w Warszawie prawnikiem. Jako młody obrońca został skreślony przez rosyjskie sądy z listy adwokatów za krytykę ówczesnych władz administracyjnych, a prawo do praktyki adwokackiej odzyskał po około roku¹⁹.

Możliwe więc, że obydwaj kandydaci byli zainteresowani zatrudnieniem w gimnazjum radomskim, jednak z różnych powodów nie podjęli tam pracy.

Z załączonego do wniosku planu sytuacyjnego wynikało, że szkoła miała mieścić się przy ul. Mariackiej 4 oraz że w budynku przewidziano ulokowanie jedynie gimnazjum męskiego. Szkoła miała być umieszczona w salach znajdujących się na pierwszym piętrze tej kamienicy.

Na początku sierpnia 1917 r. Temerson przedstawił propozycję objęcia stanowiska dyrektora w tworzonego przez siebie gimnazjum pochodzącemu ze Lwowa dr. Marianowi Odrzywolskiemu. Odrzywolski rozpoczął studia w 1900 r. na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Lwowskiego, a po trzech semestrach przeniósł się na Wydział Filozoficzny, gdzie studiował przyrodoznawstwo i filozofię. Podczas studiów w listopadzie 1903 r. otrzymał posadę zastępcy nauczyciela (suplenta) w Jarosławiu. Od 1904 r. pracował w II Gimnazjum Realnym w Krakowie. W związku z głoszonymi przez niego lewicowymi poglądami został przeniesiony w 1906 r. do Tarnopola, a po roku ponownie do Krakowa. W tym czasie kontynuował studia na Wydziale Filozoficznym, ale już na Uniwersytecie Jagiellońskim i tam 26 listopada 1908 r. uzyskał stopień doktora filozofii. W 1913 r. zdał egzamin na nauczyciela przyrodoznawstwa i prope-deutyki filozofii. Po wybuchu I wojny światowej został ewakuowany z Krakowa

¹⁹ Henryk Cederbaum (1863–1928), prawnik, autor podręczników i poradników z zakresu prawa oraz historii Polski. Studia prawnicze ukończył na Uniwersytecie Warszawskim w 1884 r. Z. Nagórski, *Cederbaum Henryk Stanisław (1863–1928)*, PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 214.

do Opawy, a później do Pragi Czeskiej, gdzie uczył w państwowym gimnazjum polskim. Jesienią 1915 r. wrócił do Krakowa. Uczył w II Gimnazjum Realnym oraz aktywnie działał w Towarzystwie Nauczycieli Szkół Wyższych²⁰.

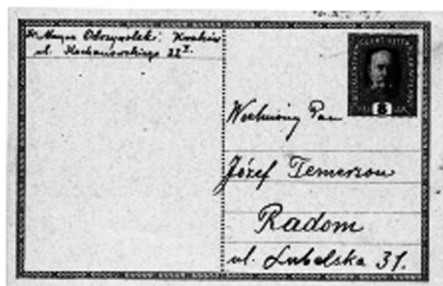
Z odpowiedzi nadesłanej z Krakowa do J. Temersona wynika, że M. Odrzywolski czynił starania w Radzie Szkolnej Krajowej o urlop w celu objęcia stanowiska dyrektora gimnazjum w Radomiu. Odrzywolski stwierdził, że Rada nie będzie robiła trudności w związku z planami podjęcia przez niego pracy w Radomiu. Jednak wiceprezydent Rady Szkolnej Krajowej Fryderyk Zoll²¹ postawił warunek, aby Generalne Gubernatorstwo w Lublinie oficjalnie zwróciło się do Rady Szkolnej Krajowej z przedstawieniem urzędowego stanowiska, akceptującego kandydaturę Odrzywolskiego na dyrektora tej szkoły. Wniosek Generalnego Gubernatorstwa powinien zawierać prośbę do c.k. Rady Szkolnej Krajowej dotyczący zwolnienia dr. Odrzywolskiego z dotychczas wykonywanych obowiązków. Wtedy od razu w Krakowie uzyskałby pozwolenie. Zaznaczył, że podjęcie natychmiast starania o uzyskanie paszportu, jeśli tylko otrzyma oficjalne stanowisko Gubernatorstwa w Lublinie. Ponieważ to też będzie wymagało nieco czasu, prosił o w miarę możliwości szybkie porozumienie się w tej sprawie z Gubernatorstwem.

Wkrótce Temerson otrzymał pismo z 11 września 1917 r. zawiadamiające, że reskryptem z 3 września 1917 r. c. i k. Generalne Gubernatorstwo Wojskowe zezwoliło na umieszczenie utrzymywanego przez niego prywatnego gimnazjum w budynku przy ul. Mariackiej 4 w Radomiu tymczasowo, ponieważ budynek nie spełniał wymagań sanitarnych oraz oznajmiło, że na jego prośbę zwrócono się do galicyjskiej Rady Szkolnej Krajowej w sprawie ewentualnego mianowania dr. M. Odrzywolskiego dyrektorem zakładu²².

²⁰ W. Wąsik, *Marian Odrzywolski (1879–1945)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1970, nr 4, s. 551–563; T. Jałmużna, *Marian Odrzywolski – pedagog „Nowego Wychowania”*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2000, nr 1–2, s. 125–135; J. Hulewicz, *Odrzywolski Marian (1879–1945)*, PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 565–567.

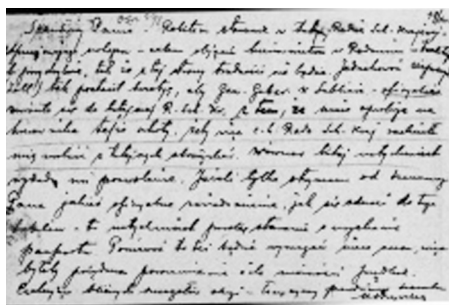
²¹ Fryderyk Zoll (1865–1948), prawnik, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności. Był synem Fryderyka, profesora prawa rzymskiego UJ. Ukończył studia prawnicze na UJ, gdzie uzyskał doktorat w 1887. Profesor zwyczajny od 1900 r. Trzykrotnie był dziekanem Wydziału Prawa UJ, także prorektorem (1913/1914) i rektorem (1912/1913). Członek-korespondent Akademii Umiejętności w Krakowie. Należał do Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Akademii Prawa Niemieckiego. W latach 1913–1918 współpracował z Ministerstwem Sprawiedliwości w Wiedniu. W latach 1914–1916 był wiceprezydentem Rady Szkolnej Krajowej, a następnie, w latach 1915–1916, wiceprezydentem Krakowa. W 1919 r. członek Komisji Kodyfikacyjnej RP. Na UJ wykładał też po II wojnie światowej. *Biogramy uczonych polskich*, cz. I, *Nauki społeczne*, z. 3 P-Z, red. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław 1985, s. 615–619.

²² APK, zesp. 443, sygn. 247, k. nlb.

2. Karta pocztowa od M. Odrzywolskiego do J. Temersona – strona adresowa

Źródło: APK, zesp. 443, sygn. 247.

3. Karta pocztowa od M. Odrzywolskiego do J. Temersona – treść korespondencji

Źródło: APK, zesp. 443, sygn. 247.

Odrzywolski kierował szkołą w Radomiu od jesieni 1917 r. do 1922 r.²³ W 1921 r. magistrat w Radomiu zwrócił się do niego z propozycją przyjęcia kierownictwa Uniwersytetu Powszechnego, a inspektorat szkolny powierzył mu wykłady na kursie dla nauczycieli szkół powszechnych. Podobną działalność Odrzywolski rozwijał wcześniej w Krakowie, gdzie na kursie dla nauczycieli wykładał pedagogikę eksperymentalną²⁴. Jego zasługą było utworzenie w 1918 r. żydowskiego gimnazjum żeńskiego w Radomiu przy ul. Mariackiej 4. Gimnazjum męskie przeniesione zostało do budynku przy ul. Kilińskiego 13, gdzie po połączeniu z żeńskim w r. szk. 1928/1929 funkcjonowało jako ośmioklasowe gimnazjum koedukacyjne typu humanistycznego do 1939 r.

²³ Odrzywolski przyjął w 1922 r. stanowisko dyrektora gimnazjum żeńskiego Eugenii Krygie-rowej w Łodzi i równoległe wykładał filozofię i psychologię w Instytucie Nauczycielskim. W 1926 r. przeniósł się na stałe do Warszawy na posadę dyrektora prywatnego żydowskiego gimnazjum żeńskiego Janiny Świąteczkiej i tam pracował do wybuchu II wojny światowej. Równoległe od 1927 r. wykładał na Wydziale Pedagogicznym Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie i w Łodzi, przez dwa lata w ramach godzin zleconych, a od 1929 r. już jako docent pedagogiki eksperymentalnej. Swoje artykuły, rozprawy i studia publikował na łamach „Chowanny”, „Muzeum”, „Pracy Szkolnej”, „Przeglądu Pedagogicznego” i „Ruchu Pedagogicznego”. Podczas II wojny światowej brał czynny udział w tajnym nauczaniu na kompletach szkół średnich, a także akademickich, organizowanych przez Wydział Pedagogiczny Wolnej Wszechnicy Polskiej. J. Hulewicz, *op. cit.*; T. Jalmużna, *op. cit.*

²⁴ W. Wąsik, *op. cit.*, s. 558.